

ЗЛОЧИННІСТЬ ОСІБ БЕЗ ВИЗНАЧЕНОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ – сукупність злочинів бездомних, що перебувають на вулиці, не маючи придатного для проживання житла (постійного або тимчасового), в якому вони могли б залишатися у будь-який час за власною волею. **З. о. без в. м. п.** виокремлюється за особливістю соціального становища суб'єкта злочинної поведінки, що визначається: 1) відсутністю в нього постійного або тимчасового житла; 2) соціальним відчуженням, пов'язаним із фактом відсутності житла; 3) переважним способом життя – бродяжництвом. У своїй сукупності злочини зазначених осіб можна розглядати, з одного боку, як самостійну складову всієї злочинності, а з другого – особи без визначеного місця проживання зустрічаються так само серед первинних злочинців і рецидивістів, у злочинності неповнолітніх і серед осіб, що досягли віку повноліття, у злочинності осіб із психічними аномаліями, що не виключають стану осудності, та ін. До особливостей **З. о. без в. м. п.** слід віднести: 1) відмінність її структури від структури сучасної злочинності в цілому за основними кримінологічно значущими групами злочинів і за співвідношенням різних за ступенем тяжкості правопорушень; 2) той факт, що коливання у структурі загальної злочинності за інерцією не відбиваються на структурі злочинності бездомних; 3) умисну спрямованість злочинів бездомних; 4) концентрацію цієї злочинності у невеликих містах і сільській місцевості; 5) значну латентність злочинних діянь цих осіб; 6) підвищену віктимність як будь-кого з осіб без визначеного місця проживання, так і самих бездомних правопорушників; 7) наявність у детермінації цієї злочинності факту втрати людиною житла та ін.

Структура **З. о. без в. м. п.** представлена злочинами: а) проти власності (54,8 %); б) проти громадської безпеки, що пов'язані виключно з незаконним поводженням зі зброєю (14,1 %); в) у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (12,8 %); г) проти життя та здоров'я особи (11 %). Інші злочини складають 7,3 %. Понад поло-

вини всіх злочинів є особливо тяжкими й тяжкими злочинами, у той час як у структурі злочинності в цілому таких злочинів лише трохи більше третини.

Стосовно бездомних осіб, що вчинили кримінально карані правопорушення, слід говорити саме як про особу злочинця. Кримінологічний аналіз цих злочинців виявив, що серед бездомних правопорушників 88,5 % чоловіків і 11,5 % жінок. При цьому криміналізація поведінки бездомних жінок у 3–4 рази перевищує аналогічні процеси серед загальної кількості злочинниць в Україні. Найбільш представницькою є група бездомних правопорушників у віці 31–35 років (34,5 %). Лише незначна їх частина перебуває у шлюбних або фактичних шлюбних відносинах (3,5 %); у 15,2 % є діти. Переважна більшість бездомних раніше взагалі ніколи не працювали в своєму житті (72,4 %); 90,3 % правопорушників є громадянами України. Зовнішня міграція не є властивою для них. Переважним місцем перебування є обласні центри (58,6 %). Жоден правопорушник на час вчинення злочину не мав власного житла, але у 65 % із них житло колись було. У минулому це були переважно соціалізовані члени суспільства, хоча вже до втрати ними житла міг розпочатися процес їх десоціалізації, який нерідко й призводив до стану бездомності та продовжував інтенсивно відбуватися саме після цього. Понад 5 років мали загальний стаж проживання на вулиці 25,3 % осіб; від півроку до трьох років – 49,4 %; від трьох до п'яти років – 18,1 %; не більше шести місяців – 7,2 %. Рівень рецидиву, включаючи й віддалений у часі рецидив, складає понад 55 %. Проте спеціальний рецидив спостерігається лише у третини бездомних (31,4 %). Кожний 6–7 злочин вчиняється у групах, які здебільшого мають примітивний в організаційному плані характер, без будь-якої підготовки до вчинення злочинного діяння, планування та ін. Понад половини злочинців (57,8 %) знаходилися у стані алкогольного сп'яніння; 18,7 % – у стані наркотичного або токсикологічного сп'яніння. Переважній більшості злочинців (82,8 %) призначалося покарання у виді позбавлення волі, причому здебільшого строком понад п'ять років. Серед обставин, що обтяжують покарання, у

виразах суду найчастіше вказувалося на вчинення злочину повторного чи рецидивного злочину, групою осіб за попередньою змовою, з особливою жорстокістю, стосовно малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває у безпорадному стані, а також на наявність тяжких наслідків. У випадках учинення злочинів бездомними особами каральний потенціал держави відрізняється значною потужністю.

Особа злочинця за своїми морально-психологічними властивостями в цілому відрізняється як від законослухняних громадян, так й основної маси правопорушників. Потреби й інтереси бездомних громадян відрізняються загальною обмеженістю, мізерністю та примітивним характером. Вони корелюють із так само доволі примітивним характером власної шкали цінностей таких осіб. Фактично ці особи перебувають у процесі розпаду їх особистості. З кожним роком, проведеним на вулиці, процеси морально-психологічного занепаду лише заглиблюються. Тому характерною особистісною рисою є, як правило, глибока, а іноді й незворотна деформація не лише моральних, а й правових установок та орієнтацій. У більшості випадків щодо правопорушників без визначеного місця проживання може йтися про правовий нігілізм як про один із тяжких видів деформації правосвідомості. Емоційно-вольова складова особи злочинців без визначеного місця проживання має збитковий характер. У 78,3 % осіб, стосовно яких проводилося відповідне експертне дослідження, виявлено психічні аномалії, що в цілому не виключали осудності. Залежно від глибини моральної деградації на момент вчинення злочину бездомних правопорушників можна поділити на: а) злочинців із незначним (початковим) ступенем моральної занедбаності; б) правопорушників із помірним (вираженим) ступенем моральної занедбаності; 3) осіб із тяжким (яскраво вираженим, сильним, домінантним) ступенем моральної занедбаності; 4) злочинців із глибоким (повним, незворотним) ступенем моральної занедбаності. При цьому глибина деградації зумовлюється багатьма факторами, як-от: строк перебування людини на вулиці та її пристосування до життя у

таких умовах, причини, за якими вона втратила житло, стан її здоров'я, попередній кримінальний досвід, найближче побутове оточення, наявність життєвих перспектив щодо зміни подібних умов перебування, якими визначатиметься прогноз позитивного результату ресоціалізації, бажання змінити такий спосіб життя та ін.

Специфіка детермінації злочинності осіб без визначеного місця проживання полягає в тому, що весь процес її зумовлювання умовно можна поділити на два відрізки. Межею між цими відрізками є факт утрати людиною житла, внаслідок чого вона змушена знаходитися на вулиці. При цьому на першому відрізку у детермінаційному комплексі злочинності осіб без визначеного місця проживання діють дві групи чинників: а) ті з них, що відносяться до особи (група особистісних якостей, тобто властивостей суб'єктивного характеру); б) ті, що відбивають вплив середовища на особу (група зовнішніх факторів, або чинників об'єктивного характеру). До першої групи чинників віднесені: певні особистісні риси та властивості людини (недостатня здатність до соціалізації і, як наслідок, низький рівень соціальної обізнаності й пристосованості до обрання раціональної та безпечної лінії поведінки, наявність фізичних і психічних вад, у тому числі схильність до дромоманії, вживання психоактивних речовин, деякі особистісні риси, такі як легковажність, довірливість, навіюваність та ін.). Другою групою чинників охоплюється значна їх кількість, які за масштабністю їх походження можна поділити на макро- і мікрорівневі. Макрорівневі зовнішні чинники представлені комплексом детермінант загальнодержавного значення, що зумовлюють, з одного боку, факт знаходження людини у стані соціального виключення, а з другого – формування криміногенно орієнтованої свідомості й психології людини, що виявляється найпотужнішою складовою у механізмі злочинної поведінки останньої. До них належать недоліки й прорахунки у таких сферах життєдіяльності суспільства, як соціально-економічна, політична, морально-психологічна, організаційно-управлінська, правова та ін. До детермінант мікрорівневого хара-

ктеру відносяться численні негативні явища, що мають місце в таких сферах, як сімейна, виховна, дозвільне та найближче побутове оточення особи та ін. До цієї ж ланки детермінації слід відносити засудження та вплив місць позбавлення волі; факти недобросовісних угод із житлом; виселення внаслідок різних причин без надання громадянам інших житлових приміщень; утрату житла через заборгованість та ін. Другий відрізок процесу соціального виключення людини, що безпосередньо веде до вчинення злочину, зумовлюється дією чинників, що містяться, по-перше, у найближчому середовищі людини, а по-друге, у середовищі, взятому у широкому смислі слова (ставлення всього суспільства до проблеми бездомності, офіційних та неофіційних структур, окремих громадян та ін.). У найближчому середовищі, в якому опинилася бездомна особа, починають діяти неписані норми соціального дна із відповідною шкалою цінностей, що стають жорстким регулятором її поведінки. Згодом особа повністю підкорюється об'єктивно існуючому середовищу, що починає встановлювати своєрідний диктат над її поведінкою. При цьому комплекс проблем, який переважно стосується неможливості задоволення потреб у житлі, харчуванні, дотриманні елементарної гігієни, медичній допомозі, відсутності перспективи повернутися до нормального життя, потерпання від фізичного та психічного насильства тощо, відбиваючись у свідомості бездомної людини, призводить до виникнення різного роду поведінкових відхилень від законослухняного життя аж до вчинення злочинів. Що стосується ставлення суспільства до проблеми бездомності як чинника, що детермінує злочинність цих осіб, то криміногенний потенціал цього ставлення міститься у таких соціальних проявах, як презирство суспільства до бездомних і категоричне заперечення проти будь-якої соціальної активності щодо полегшення участі останніх; його байдужість та мовчазне примирення з необхідністю існувати поряд із такою суспільною стратою; страх перед проблемою бездомності та пов'язаними з нею «ускладненнями» для благополучної частини населення та ін.

Усі об'єкти запобіжного впливу у сфері боротьби зі **З. о. без в. м. п.** за часом їх виникнення доцільно поділити на первинні та подальші. Первинними об'єктами запобіжного впливу є негативні чинники, що потенційно здатні призводити до стану бездомності людини. За походженням ці чинники можуть мати суб'єктивний або об'єктивний характер. Об'єктами запобіжного впливу після виникнення стану бездомності (подальші об'єкти), мають ставати: загальна депривація людини; недостатність соціальної допомоги таким категоріям громадян, включаючи й недостатню потужність постпенітенціарної адаптації; недосконалість нормативно-правової бази, якою регулюється порядок й строки відповідної допомоги людям, які перебувають у складних життєвих обставинах; байдуже або вороже ставлення людей до осіб групи соціальної ексклюзії; численні прояви маргінальної субкультури; місця звичної концентрації таких осіб. При цьому за характером носіїв негативних чинників, що виступають об'єктами запобіжного впливу, у запобіжній діяльності щодо **З. о. без в. м. п.** доцільно виокремлювати, з одного боку, саму людина, а з другого – її середовище у виді місць можливої концентрації осіб, що належать до соціального дна; відповідне ставлення до проблеми бездомності та злочинності бездомних осіб суспільства на різних щаблях його життєдіяльності; інші негативні явища й процеси, що відбуваються у цьому суспільстві та мають криміногенний потенціал.

Головним завданням всього процесу запобігання **З. о. без в. м. п.** є упередження виникнення явища бездомності, що розраховане не лише на досягнення найближчої мети – недопущення набуття людиною статусу бездомної та її переходу до групи виключення, а й на далекосяжні цілі – недопущення залишення людини в цьому статусі, його заглиблення та запобігання будь-яким злочинним проявам з боку таких осіб. У структурному плані запобіжною діяльністю щодо злочинності бездомних охоплюються два етапи. Перший із них має цілком загальносоціальну визначеність, оскільки спрямований на попередження саме факту втрати житла уперше або повторної втрати осо-

бою навіть тимчасового житла. Другий етап передбачає вживання заходів, які хоча й набувають рис спеціально-кримінологічного характеру, однак все одне мають за мету нормалізацію життя бездомної особи шляхом застосування, у першу чергу, заходів загальносоціальної спрямованості. З огляду на це основну роль у всій запобіжній роботі щодо **З. о. без в. м. п.** відіграють заходи загальносоціальної спрямованості. Сполучення комплексу загальносоціальних і спеціально-кримінологічних за спрямованістю заходів у кінцевому підсумку має відбиватися на індивідуальному рівні.

Лит.: Батиргарєєва В. С., Дубович О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні. – Х., 2015; Черныш А., Черныш М. Маргиналы и маргинальная преступность в Украине. – О., 2004.

В. С. Батиргарєєва